

ШЫБН

НИИТИЛЕЛ-ПОЛИТИКТИГ СОЛУН

1925 чылдың
август 31-де үнүп
эгелээн

№ 82 (17219)

2006 чылдың
ИЮЛЬ 13,
четверг

Номерни парлагаже
дужааганы:
график езугаар — 21.00,
херек кырында — 18.30.
Садар өртээ 4 рубль.

Үргүлчүлелдиг чаъс соонда...

Кызылдың Ключевая кудумчузу.

БОЛДУНГУ ДЕГ ХЕМЧЕГЛЕРНИ АЛЗА ЧОГУУР

Улуг-Хемниң биче адыры – Каа-Хемниң суу каш хондур үргүлчүлелдиг чаъс чагганының соонда, чогуур ужурулг деңнелден (435 см.) бедидир көдүрлү берген. Тыва Республиканың Хамааты камгалалы болгаш онза байдалдар агентилелиниң (ХК болгаш ОБА) медээзи-биле сугнуң деңнели июль 9-та 477 см. чедир көдүрүлгөн. Ооң хараазындан Кызыл хоорайның девискээринде чаңчыл болган сугга алзыр черлер – Улуг-Хемниң оң, солагай талазында дачалар, кожзавод девискээринде каш кудумчу болгаш «Орбита» шуут-ла долузубиле хөлдөндир сугга алыскан.

Июль 11-ниң эртенінде Кызыл хоорай чагыргазының көдээ ажил-агый килдизиниң начальниги, ХК болгаш ОБА-ның чемгерилге талазы-биле штаб начальниги Татьяна Рогачеваның дың-

натканы-биле, №12 школада — 120 кижини («Орбитадан»), №8 школада — 29 кижини (оң талакы эрикте дачалардан) болгаш №3 школада — 11 кижини (кожзавод девискээринден) хүлээп алган.

Сугга когараан кижилерни түр када хүлээп алыр пунктулар кылдыр ажиттынган школаларда шагдаа ажилдакчылары, камгалакчылар, эмчилер, социал камгалал албанының ажилдакчылары дежурныйлаашкынны доктаамал чорудуп турар. Когарааннарны хүнде бир катап дүште изиг чембиле чемгерип турар.

Сугга алыскан черлерде хоорай чагырга даргазының оралакчыларын тус-тус черлерде харысалгалыг кылдыр хувааган. Олар болгаш өске-даа албанның ажилдакчылары хүнде 4 катап чыгып,

хоорай чагыргазында түр када тургустунган штабта үргүлчү хуралдап, аңаа бүгү-ле тургустунуп келги дег болгаш тургустунган айтырыгларны сайгарып чугаалажып турарлар.

Июль 11-де муниципалдыг ортумак ниити өөредилгениң №3 школазында ажиттынган түр када сугга когарааннар хүлээп алыр пунктуга барып четтивис. Ында ам дээрзинде кожзавод девискээринде Семирацкий, Ключевая, Марттың 8-и болгаш Школьная кудумчуларындан сугга когарааннарны хүлээп алган.

(Уланчызы 2-ги арында).

Мандаланы тудуп эгелээн

Мурнуу Индияда турар сураглыг Гюдмет хүрээден 5 тибет башкы Тываның Камбы-лама эргелелиниң чалааны-биле Кызылда бо хонуктарда чедип келген.

Оларның кол сорулгасы – тыва чонга буян-кежики, бедик сүлде-сүзүктү күзээн Ногаан дарийги бурганның мандалазын тудары болур.

Бо башкыларның чамдызы Тывага мандалалар тудуп, ооң мурнунда база кээп турган. Олар Кызылга июль айның 22-ге чедир турарлар. Мандала тудуп тургаш, хөй санныг мөргүлдерни Ногаан дарийги бургандан тыва чонга аас-кежик, чедишкыннер дилеп номчуур. Башкылар сарыг шажын дугайында делгелгени база организаастаарын планнап турар.

Дүүн Кызылда Иван Ярыгин аттыг спорт комплекске мандала тударына белеткел ажилдарын тибет башкылар чоруткан. Башкылар мандаланы Тывадан чоруур бетинде бузар.

Бистиң корр.

Онза байдалды чарлаан

Бо хүннерде Россияның ОБЯ-ның Тыва Республика талазы-биле Кол эргелели болгаш ТР-ниң Хамааты камгалалы болгаш онза байдалдар агентилели күштелдирген байдалда ажилдап турар.

Каш хонук улаштыр тайгалар баштарына чаъс чагганының түңнелинде, хемнерде сугларның деңнели кончуг дүрген көдүрлүп келген. Улуг-Хемниң деңнели чогуур ужурулг хемчегден 80-100 см. чедир ашкан. Каа-Хемниң деңнели 4 хонук дургузунда 223 см., Би-Хем 177 см. деңнелге көдүрүлгөн.

Июль 7-ниң хүнүнден эгелеп Бүрен-Бай-Хаак, Сарыг-Сеп, Дерзиг-Аксы, Оттук-Дашта бажынарны суг алган, элээн каш көвүрүглери үер үрзэн, паромнарже автомашина кирер оруктарны суг чүлгү шаапкан. Республикада үер байдалы нарыыдаан, ынчангаш Кызыл хоорай чагыргазы июль 11-

де найысылалда онза байдалды чарлаан.

ТР-ниң Чазаа көдээ ажил-агый лизингизин эгидерин магадылаар

«Агроулетпүр комплекзин хөгжүдери» мурнады хөгжүдөр национал төлөвилелди боттандыраарының хемчеглерин чорудары-биле Тываның девискээринге уксаалыг мал болгаш көдээ ажил-агый техниказынга «Росагролизинг» компанияның лизингизинге күрүне магадылалын бээр харысалганы Тыва Республиканың Чазаа бодунга алган. Тывада ук лизингини алыр компания «Ресагротехтөп» болур.

Көдээ ажил-агый техниказы болгаш уксаалыг мал садып алыры-биле араттарга чээли бээри 7 чыл дургузунда үргүлчүлээр, бо

чылын ук сорулгаларга 15 млн. рубль көрдүнгөн.

Республиканың бот-орулгазы 1,3 катап өскен

Тываның Саң-хөө яамызының баш удур саналгалары-биле эрткен чылдың бо-ла үези-биле деңнээрге, хууда орулгалары 1,3 катап өскен.

Ынчалза-даа чамдык бюджет организациялары үндүрүглөр дээш өрелери-биле санашпайн турары ниити байдалды баксырадып турар. Өрелиг албан черлериниң удуртукчуларына үндүрүг дээш өрелерин чоокку үеде төлээрин сүмелзэн бижиктерни чоруткулаан.

Мугур-Аксынга шагдаа эттеткен

Июль 6-да дүне када Мугур-Аксынга дискотека болуп турда, корум-чурум тудуп турган 22 харлыг шагдаа оолче чээрби шаа аныяк кижилер халдааш, эттээн. Өске-даа милиция ажилдакчыларыне даштар октап турганнар. Баштайгы сагындырыг боолаашкын соонда, бир шагдаа хулиганнап турган 15 харлыг оолду автомат-биле балыглан. 16 кижини туткан.

ТАРИФТЕР 2007 ЧЫЛДА ӨСПЕС

Тарифтер талазы-биле федералдыг албан 2007 чылда Россия Федерациязының субъектилеринде хереглекчилерни энергия-биле хандырып турар организацияларның чылыг болгаш чырык энергиязының тарифтериниң өзүп болгу дег деңнелдерин санап көргөш, ооң түңнелдерин Россия Федерациязының субъектилериниң күүсекчи эрге-чагырга органнарынче, ооң иштинде Тыва Республиканың Тарифтер талазы-биле албанынче чоруткан.

Тарифтер талазы-биле федералдыг албанның удуртукчунун оралакчызы Е.В. Яркиниң чоруткан чагаазында мынчаар дыңнаткан: «Россия Федерациязының 2007-2009 чылдарда социал-экономиктиг хөгжүлдениң баш бурунгаар үндүрген медээлеринге дүүштүр, 2007 чылда энергия хереглекчилериниң бүгү категорияларына ооң ажыглалы дээш тарифтерниң ортумак өзүлдези 10 хуудан ашпас. Чурттакчы чоннуң ажыглап турары электри энергиязының өзүлдө деңнели 13 хуудан, чылыг энергиязының тарифтериниң өзүлдө деңнели ону бүдүргени, дамчытканы, ажыглаанын кириштир база-ла 13 хуудан ашпас турар ужурулг».

Тыва Республиканың Тарифтер талазы-биле албаны чырык болгаш чылыг энергиязы дээш саналдаттынган тарифтерниң хемчээлдери-биле чөпшээрешкеш, аңаа хамаарыштыр чагааны Россияның Тарифтер талазы-биле федералдыг албанынче чоруткан.

Ооң мурнунда Тыва Республиканың Тарифтер талазы-биле албанынга ААН «Тываэнерго» 2007 чылда чырык болгаш чылыг энергиязы дээш тарифтерни 2006 чылдындан тус-тузунда 2,9 болгаш 1,7 катап өскен турар кылдыр тургузарын саналдаан билдиришкенин киригген турганын сагындырып каалы.

А ам, кажан Россияның Тарифтер талазы-биле федералдыг албаны 2007 чылда чырык болгаш чылыг энергиязы дээш тарифтерниң хемчээлдерин доктаадып каан болганда, 2007 чылда тарифтер хенертен улгаттыр өспес. Тыва Республиканың Тарифтер талазы-биле албаны Россияның Тарифтер талазы-биле федералдыг албанының доктааткан тарифтеринден улгатпас тарифтерни доктаадып тургузар ужурулг».

Мерген АНАЙ-ООЛ.

БОЛДУНГУ ДЕГ ХЕМЧЕГЛЕРНИ АЛЗА ЧОГУУР

(Төнчүзү. Эгези
1-ги арында).

Школа директорунун ажил-агы эргелеп-башкарылганын талазы-биле оралакчызы, ОБЯ шугуму-биле комендант Вера Савиновских биске сугдан кога-раанарга тускайлаан өрээлдерни көргүстү. Школада амгы үеде септелге ажилдары чоруттунуп турар-даа болза, спортчу залды, хуралдаар залды болгаш уруглар ойнаар өрээлди арыглап-аштап чүгүш, тускайлап белеткээ. Чон-нун дыштанылганын хандырабы-

биле шахмат, шашки болгаш өске-даа чүүлдерни шыгжамырдан ужулган. Ынчалза-даа июль 10-да келген улустан чүгле чаңгыс инва-лид кырган школага хонуп артып калган. Артканнары шыгжамыр өрээлинге идик-хеп, эт-севин ду-жаапкыш, хоорайда төрелдеринче, удуур-чыдар байдал хандыртын-мааны-биле чорупкан. Вера Ни-колаевна сыгар-орун, сыртык-дөжек-биле когааннарны кам-галакчылар албаны хандыраар ужурулуг дээрзин чугаалады.

Кожзавод девискээринде суг-

га алыскан кудумчуларга база чедип көрдүвүс. Чурттакчы чоннун огород, садтарын суг шуут-ла хөөлбектелдир шыва апкан. Доң-мас-Сугнун деңнели савазындан, караан ажыр сүттүг шай кудуп каан аяк дег, чүгле ашпайн турар. Сугнун эринден ажа бээри мыа-да. Ол ажа халый бээр болза, сугга алзыр бажыңнарның саны амгы турганындан оранчок көвү-дей бээри чайлаш чок апарган. Бажың иштиниң дериг-херексел-дерин, эт-севин чон бедик чер-лерже – бажыңнар, серилер кы-

рынче көдүрүп үндүрүп турарын көрдүвүс.

Синоптиктерниң баш бурун-гаар берген медээлерин езугаар алырга, июль ай долузу-биле чаыстаашкын-биле кончуг байлак болур деп санап турарлар. Ын-чангаш сугга алзып болгу дег, айыылдыг черлерде чурттап турар чон серемчилелин ышкынмайн, оваарымчалыг болуп, болдунгу

дег хемчеглерни ап турза чогуур. А хоорай чагыргазының тала-зындан моон соңгаар сугга алзып турар черлер талазы-биле кандыг-бир хемчег алып үези черле кел-генин чугаалаксадым.

Каң-оол САТ.

Чуруктарда: сугга алыскан огородтар.

Василий Балчий-оолдун тырттырган чуруктары.

Июль айның эгезинде Тыва Республиканың девискээринге доктаамал чаыстап келгени-биле республиканың иштики автооруктарының аргыжылганында нарын байдал, харын-даа онза байдал тургустунуп турар деп чугаалап болур. Чамдык чурттакчылыг суурлар-биле орук харылзаазы үзүлген. Чаыстаашкын ам-даа үргүлчүлөвишаан. Ниити ажыггалдыг автооруктарын үер-халаптан камгалап алып болгаш аргыжылганың автооруктарын катап тургузар талазы-биле кандыг хемчеглер алдынып турарын кысказы-биле чугаалап бээрин Тыва Республиканың Орук агентилелиниң директору Даңзын-оол Чалзапович Ондардан диледим:

— Сөөлгү хуннерде республи-каның девискээринге үргүлчүлө-лдиг чаыстаашкынның түңнелинде, Каа-Хемниң, Би-Хемниң, Өвүр кожунда Торгалыг, Таңдының Дүрген, Каа-Хемниң Бүрен болгаш Тес-Хем кожунда Ужарлыг хем-нерниң суу хемчээлинден ажыр көдүрүлгөн болгаш чамдык чер-лерде аргыжылганың автоорук-тары хагдынган.

Ам борта июль 11-ниң байдалы-биле тодаргайлап чугаалап кө-рейн. Кызыл—Сарыг-Сеп аразын-да автооруктун 21-ден 23 кило-метринге чедир участогунда суг-нун тереңи бир метр чедир авто-орукту хеме алган. Автооруктун бо участогунда аргыжылганың оору үзүлген. Кандыг хемчеглер алдынганы дээрге, орук демдек-терин салгаш, автоорукту шуут хагган, ам ында орук албанының ажылдакчылары доктаамал

хайгаарап турар.

Хандагайты—Ак-Чыраа ара-зында автооруктун 78-ки кило-метринде Торгалыг хемни кежил-дир көвүрүгнүң кайы-даа тала-зындан чире шаап апарган. Көвүрүг кыры-биле аргыжылга оору үзүлген. Орук демдектерин салып тургаш, бир километр оя бээр түр аргыжылганың авто-оруун орукчулар кылып дооскан. «Өвүрнүң орук-септелге-тудуг участогу» күрүнениң каттышкан бүдүрүлгезиниң ажылчынарны доктаамал дежурныйлап турар.

Сарыг-Сеп—Владимировка—Бай-Хаак аразында автооруктун 139-ку километрде Дүрген хемни кежилдир көвүрүгнүң солагай талазындан үер суу чире шаап алгаш чоруй барган. Көвүрүг кыры-биле аргыжылга оору үзүл-ген. Оя бээр автоорукту кылгаш, орук демдектерин салган. Ам

АРГЫЖЫЛГА ОРУКТАРЫН ХАЙГААРАЛГА АЛГАН

ында «Бай-Хаактың орук-септелге-тудуг эргелели» күрүнениң кат-тышкан бүдүрүлгезиниң ажыл-чынарны доктаамал дежурныйлап турар.

Сарыг-Сеп—Владимировка—Бай-Хаак аразында автооруктун Бүрен-Бай-Хаак—Ильинка ара-зында участогунда Бүрен хемниң суу көдүрүлгөш, 30, 40 болгаш 50 километрлеринде көвүрүглерниң кыдыындан суг чире шаап апарган. Автооруктун бо учас-тогунда орук харылзаазы үзүл-гени-биле орук демдектерин салган.

Самагалдай—Ак-Чыраа ара-зында автооруктун Ужарлыг хем-де көвүрүгнү үер суу үрегдээни-биле аргыжылганың автоорук үзүлгөн. Автооруктун ол участо-гунда орук демдектерин салган болгаш Тес-Хемниң суг ажыл-агыйының ажылчынарны докта-амал хынап турар. Шагаан-Арыг—Эйлиг-Хем аразында автооруктун 3 болгаш 5-ки километрлеринде участогун суг долузу-биле алган. Автооруктун бо кезээнде орук шимчээшкени хагдынган болгаш

орук демдектерин салган. Ам ында Шагаан-Арыгың орук-септелге-тудуг эргелелиниң ажылчынарны доктаамал дежур-ныйлап турар.

Элээн нарын байдал паром-нарда тургустунуп турар. Ени-сейниң суунун улгатканы-биле Дерзиг-Аксы, Кара-Хаак болгаш Эйлиг-Хем паромнары ажыл-давайн турар.

Сөөлгү хуннерде республи-каның Орук агентилелиниң тала-зындан кандыг хемчеглер алды-нып турарыл дээрге, агаар медээ-зин берип турар гидрологтарның чугаалап турары-биле чаыстааш-кын ам-даа үргүлчүлөп болур деп турар. Ынчангаш бистиң талавыс-тан хагдынган автооруктарның участоктарына доктаамал дежур-ныйлаашкынны организастаарын хандыраар. Үер-халапка улуг үрег-дээшкенин болдурбазының талазы-биле баш удур соңгаар-ладып болбас хемчеглерни ап чорудар.

Бойдустан баш удур көрдүн-мээн айыыл-халавы республика-

ның орукчуларына чеже рубль-диң когаралын чедиргенин баш удур чугаалаары болдунмас. Кажан суг сыыгап, ол бодунун хем-чээлинче кире бергенде, үрег-дээшкенин хемчээлин тодарадыр апаар бис. Аргыжылганың авто-оруктарын катап тургузар талазы-биле ажылды бедик деңнелге организастап чорудар хемчег-лери алып бис.

Ам кол чүүл, машина башка-рып чоруур чолаачылар чүгле орук демдектеринге чагыртырын сүмелээр дигер мен. Орук демдек-тери дээрге, чолаачы кижиниң ыдыкты-биле сагыыр дүрүмү болур. Орук демдээнге чагырт-пайн бодунун туразы-биле хем кежип тургаш, озал-ондак болуп турган таварылгалар турган бол-гай. Ынчангаш хагдынган авто-оруктарга доктаамал дежурный-лаашкынны организастап турар чылдагааны-биле ол. Чаашкын соон-да автоорук турум эвес байдалга чыдар, автоорукка чолаачылар-ның оваарымчалыг чоруун баш удур сагындырып каайн.

Сергей ХЕРТЕК.

Кажан? Каа? Чүү?

Чартык чылдың түңнели-биле

2006 чылдың бирги чар-тыында кол капиталга ин-вестицияның хемчээли 567,4 млн. рубль (немээн өртекке үндүрүлгелерге дүүштүр) бол-ган, эрткен чылдың бо үе-зинге деңнээрге, 170 хуу болган.

ТР-ниң Капитал тудуг эргелели 196,9 млн. рубльдин капитал салышкынын шынгаадып алган, 2005 чылдың бирги чартыында деңнээрге, 188 хуу болган. Бо чыл-дың бирги чартыында Кунгуртук суурда ыяш болбаазырадыр цех, Аянгаты суурда клуб, Берт-Даг суурда чагырга бажыңы, Кызыл хоорайның мурнуу микрорайонунда хуу тудуглар, Эрбек суур-да дамбаның септелгези, Каа-Хем суурда электри хандырылганы ажылдала кирген. Ооң-биле чер-гелештир Ильинка суурнун школа-зынга дериг-херекселдерни садып

алган.

Коңгаларны эккелген

Кызыл хоорайда тудуп турар Воскресенскиниң со-борунга кагары-биле ажыг-лаар 12 коңгаларны Кызылда эккелген.

Оларның ниити деңзизи 6345 кг. Эң бичизини 7 кг, эң улууну 3 тонна чедип турар. Оларны Воронежтин Мальшево суурда коңгалар шук-куп кылыр В.А. Анисимовтун заводунга кылган.

Коңга бүрүзү тускай аттыг, бот-боттарына катап таттынмас үнүг болгаш бурган чуруктарлыг. Солун чүве чүл дээрге, Воронежтин фирмазы бодунун бүдүрген продукциязынга 100 чылдың мага-дылалын берип турар. Ажы-биле чугаалаарга, бо хүрээниң тудуу бир чыл хиреде акша чогу-биле турган. «Россияның демир-орук-тары» ААН-ден 20 млн. рубль, Павел Бородинден 10 муң доллар

деткимче акша-хөреңгизи келге-ни-биле бо чылдың апрельден эгелээш, ооң тудуу катап эгелээш.

Күрүне комиссиязы ажылдап турар

Бо чылдың июль 9-та тус черниң шагы-биле 7 шак 50 минута турда, Москва—Ир-кутск аразына пассажир-лерни аргыштырып чораан А-310 «Сибирь» авиакомпанияның самоледи Иркутск хоорайга хонуп чыткаш, озал-ондакка таварышкан. Чүс ажыг кижилер өлген, дыка хөй кижилер бертин-ген.

Озал-ондак болган черде РФ-тин Президентизиниң Сибирь Федералдыг округта Бүрүн эрге-лиг төлээзи А.Квашнин чеде бер-ген. Ооң-биле чергелештир РФ-тин Президентизи В.В. Путинниң даал-газы-биле тургустунган, транс-порт сайыды И.Левитинге удурт-кан казак комиссиязы озал-он-дактың чылдагаанын тодардыры-биле ажылдап эгелээш.

Серемчиде хорамча чок

Июль айның эгезинде үргүлчүлөлдиг чаыстаашкын чоруп-даа турар болза, феде-ралдыг автоорук М-54 «Ени-сей» эргелелинге хамааржып турар автооруктарда онзагай байдал тургустунмайн турар. Танзыбейниң «Орук-ажыггал бүдүрүлгези-363» федералдыг күрүне бүдүрүлгези бо хуннерде бүрүнү-биле септелге ажылда-рында хаара туттунган. Федерал-дыг автооруктун 484-ден 485 километринге чедир орук демдек-терин бүрүнү-биле солуп, чаартып өске-даа ажылдарны чорудуп турар.

Агаар-бойдустан нарын бай-далын өөренип көргөш, федерал-дыг автоорук М-54 «Енисей» эрге-лелиниң удуртулганы серемчиде хорамча дээн байдал-биле феде-ралдыг автоорукта доктаамал де-журныйлаашкынны организастап тургускан.

Хевек ХЕЙМЕР.

Тыва Республиканың Чазааның 2005 чылдың сентябрь 22-де № 1025

доктаалын күжүн чидирген деп санаарының дугайында ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ЧАЗААНЫҢ ДОКТААЛЫ

2006 чылдың июль 5, № 834, Кызыл хоорай

Тыва Республиканың хоойлу-жудулганын федералдыг хоойлу-жудулга-биле чаңгыс аайланды-рар сорулга-биле Тыва Респуб-ликаның Чазааның доктаадыры болза:

1.Тыва Республиканың Чаза-аның 2005 чылдың сентябрь 22-де № 1025 «Тыва Республиканың девискээринде алкоголь про-дукцияларын садып турар субъекти-лерге чылдың-на шинчилел-хы-налда чорударына чарыгдалдар-ның санаашкынын бадылаарының дугайында» доктаалын күжүн чидирген деп санаар.

2.Бо доктаалды «Тувинская правда», «Шын» солуннарга парлаар.

Тыва Республиканың Чазак Даргазы Ш.ООРЖАК.

«Кадыкшыл» национал төлевилел

ШАЙЛАП ОРА, ЫРЛАЖЬЫЛЫ...

Эрткен дыштаныр хуннерде национал паркка тыва шай байырлары болуп эрткен. Ону Россияның Элээр чорук болгаш кадыкшыл ниитилелиниң Тывада салбырының удуртукчузу Н.Б. Тырткы-Кара, Тыва Республиканың Херээженнерниң национал лигазының даргазы Г.М. Маады база национал парктың директору Т.В. Шайдурова, Кызылдың № 3 ботлазының директору Т.В.

Цыренова дээн ышкаш эң-не идепкейжи ажилдакчылар организастап эрттирген. Хун чалынның изидип турза-даа, байырларды сонургааннар чыгып келген. Кызыл хоорайның албан организацияларының төлээлери, ылаңгыя дааранылга фабриказының ажилчыннары, аныяк өг-бүлелер, Сукпак, Каа-Хем суурларның чурттакчылары безин кээп киришкен.

Чыылганнарның мурнунга Наталья Борисовна Тырткы-Кара чүве чугаалаан. Россия Федерациязының Президентизи В.В. Путин биле Тыва Республиканың Чазааның Даргазы Ш.Д. Ооржактың айтылдарында чоннуң кадыкшылы, ылаңгыя аныяктарның угаан-бодал, сагыш-сеткил кадыкшылы дээш чоруттуруп турар ажилдар-биле таныштырган. Национал төлевилел «Кадыкшылды» амыдыралга боттандыраарының талазы-биле ада-иелерниң ролууну улуун онзалап айтыпкан. Бо-ла бүгү айтырылдары сайгарып чугаалашкан иелерниң Москва хоорайга болуп эрткен улуг шуулганының кол-кол сорулгаларын таныштырган. «Авай» деп организация тургустунган болгаш ооң кежигүннери бизнесменнер, эртемденнер, хөй-ниитичилер кадык

төл дээш комплекстиг хемчеглерни алып деп турарының дугайында чугаалаан. Аныяк ада-иелерниң арагалаары көвүдээн, ооң түңнелинде ажил кылып шыдаар хөй кижилерни чидирип турар бис. Ажыг хоран, чыдыг чашпанның коргунчуг хоразын, айыылдыын тайылбырлаар талазы-биле ажилды күштелдирери, хөй шайлаашкыннарны шеглээриниң чугулазын Москва-биле деңнеп тургаш, ол чугаалаан. Иелерниң хап турары дүвүрелдин коңгазының уjur-утказын чыылганнарга тодаргайы-биле тайылбырлаанын чон сонургаан. Үш улуг стенини — көскү агитацияның хана солуннарын паркка дыштанып келгеннер сонургаан. Оларны «Кадыкшыл» клубу, «Сайзырал» медицина төвү кылган. Дараазында Тыва Республика-

ның Улуг Хуралының Төлээлекчилер палатазының депутады М.К. Куулар байырлардың киржикчилеринге байыр чедиргеш, амыдыралдың кадык омур-хевири дээш сагыш човап чоруур кижилер улам немежип турарына өөрүп, Тожуда соңгукчулары-биле ужуражып, бо айтырыгга хамаарыштыр чыышты эрттирерин аазаан. Тыва Республиканың кадык камгалап сайыдының оралакчызы А.Ш. Бодур-Ооржак республикада бөгүнгү байдал-биле таныштырган. Россия-биле деңнээрге, бистинде кижилерниң назыны 1,5 катап кызырылган, чаштарның 60 хуузу бот-иелер божуп турар. Ынчангаш сагыш-сеткил байыдар ажилды күштелдирериниң чугулазын айтыпкан. Тыва Республиканың өөредилге сайыдының оралакчызы У.С. Ондар сөс алгаш,

үстүкү класстарда ниити байдалды таныштырган. Дыка хөй интернационалчы өг-бүлелерниң төлээлери амыдыралдың кадык омур-хевири деткип турарын чугаалаан. Ол дээрге Порядковхтарның, Горбачевтарның, Андалаевтерниң, Андрей Шайдуровтун өг-бүлелери, Алимаа биле Аян-оол Самнар, Алефтина биле Шолбан Доржулар, Елена, Анатолий Бүрүнүлелер болгаш өскелер-даа идепкейлиг киришкен болгаш шаңналдарга төлөтүп болган. Шай байырларынга Кызыл хоорайның албан организацияларының төлээлери, ылаңгыя дааранылга фабриказының херээжен-

даарына оларның кирип чоруур улуг үлүг-хуузу дээш хүндүлүг бижиктери байырлыг байдалга тывыскан. Уран чүүл удуртукчузу Татьяна Алексеевна Доржудан паркка болуп эртип турар культурулг хемчеглерниң дугайында айтырымга, ол мынчаар харылады: — Мен Тываның бо улуг Национал парыгында — езулуг идеолотуг кижизидилге төвүнде ам он ий чыл ажилдап турарым бо. Та чеже кизи бо буянның өргэвистен быжыг кадыкшылды, өөрүшкүнү, энергияны ап турар чүве. Анаа хуннерде муң ажыг,

нери, Сукпак, Каа-Хем суурларның чурттакчылары база киришкен өөрүнчүг.

Байырларда дыштанып келген улус-чон ыяштар хөлегезинге олургулап алгаш, шайлап, ак чемнерниң дээжин чоголап, ырлап, кожамыктап мөөрейлешкен. Шай дугайында ырлар эң хөй болган. Оон аңгыда «Кадыкшылдыг өг-бүлө» мөзү-шынарның кавайы» деп мөөрейге хөй өг-бүлелер киришкен.

Национал паркка эрткен пятницада чаа ыры ансамбли тургустунганының херечилери болдувус. Уран чүүл удуртукчузу Татьяна Доржу, ыраажы Вероника Чооду, композитор Валерий Самбукай, ТР-ниң культуразының алдарлыг ажилдакчызы Зинаида Ондар база «Челээш» ансамблиниң хоочуннары катчып алгаш чаа ансамблди тургускан. Вероника Чооду-биле Валерий Самбукайның чаа ырларын ыраажылар ырлажырга магадап дыңнадывыс.

Наталья Борисовна Тырткы-Кара «Челээш» ансамблиниң хоочуннарына доктаамал идепкейлиг чоруу дээш, база амыдыралдың кадык омур-хевири суртаал-

байырларда он муң ажыг кизи маңаа дыштанып кээп турар болгай. Н.Б. Тырткы-Караның «Кадыкшыл» клубу, «Сайзырал» төвү, Херээженнерниң национал лигазы бистиң-биле быжыг харылзаалыг ажилдап турары өөрүнчүг.

Шынап-ла, национал парктың республиканың чурттакчы чонунга ажы канчаар-даа аажок улуг. Оон агаарын тынып алырга безин кизи дыштаны бээр болгай. Ынчангаш мындыг активчи, амыдыралдың кадык омур-хевири дээш чогаадыкчы ажилдап чоруур ажилдакчылар турда, чуртталга утка-шынарлыг, солун, чараш болур дээрзи чугаажок. Үстүнде ады кирген бо херээжен чонга буянның ижинге чедишкнирени күзеп, оларны бүгү талазы-биле деткилинер, чонум.

Светлана ДАЧЫН-ХӨӨ.

Чуруктарда: чаа ансамбльдин киржикчилери; «Челээштиң» хоочуннары; Н.Б.Тырткы-Караның хоочунга шаңналды тыпсып турары.

Чуруктарны В.БАЛЧИЙ-ООЛ тырттырган.

УЛУГ ДЕТКИМЧЕ БОЛУР

«Кадыкшыл» национал төлевилелдин бир чугула дээн угланышкыны — кадык камгалап адырын эмнээштинге херек чугула дериг-херекселдер-биле хандыраы болур. Эмнелге черлеринде чоннуң кадыкшылына хамаарыштыр тускай шинчилелдер, хыналдалар чорудар эмчи дериг-херекселдериниң чедишпезинден азы эргижирээнинден эмнээшкин ажилының аскап турганы билдингир болгай. Ынчангаш национал төлевилел езугаар диагностика тургузар дериг-херекселдер чугула негетинип турар эмнелге черлери бо чылын ажилына чугула техниктиг деткимчени алып уjurлуг. Тодаргайлар болза, 2006 чылда «Кадыкшыл» национал төлевилелди боттандыраары-биле республиканың эмнелге черлеринге федералдыг, республиканың болгаш муниципалдыг бюджеттерден дараазында сан-түңнүг эмчи дериг-херекселдери келир.

Ниитизи-биле федералдыг бюджеттен Тыва Республикага 5 УЗИ аппараттары, 22 ЭКГ, 5 цифровой флюорограф, 2 ажылчы олутка 4 рентген аппараттары, 3 маммограф (херээжен улустун эмгилеринде хоралыг ыжыктар тодардыр херексел), 1 көжүп чоруур цифровой флю-

орограф, 5 фиброгастроскоп, 1 фиброколоноскоп, 3 гистероскоп, 1 кольпоскоп (бо бүгү иштики органнар хынаар тускай херекселдер болур), 17 сан лабораторлуг дериг-херексел болгаш 19 санитар автотранспорту келири көрдүнген. Бо бүгү дериг-херекселдерниң Тывага келир хуу-

саазын, чурумун тускай тургустунган график езугаар боттандыраар уjurлуг. Май айда көжүп чоруур флюорограф, а июньда санитар автотранспорту болгаш УЗИ аппараты келген. Июнь 10-те Кызылдың хоорай поликлиниказынга 536 муң рубль өртөктиг УЗИ аппараты, июнь 23-те №2 лабораторлуг дериг-херексел келген. Ук лабораторлуг дериг-херекселдер комплекзиниң ниити өртээ 1235583,72 рубль. Ында хөй янзы анализтер, шинчилелдер чорудар херекселдер кирип турар. Дериг-херекселдерни тургузуп, белеткээр хуусаазы тодаратынып турар. Дериг-херекселдерни чедиреп бүдүрүлгө черлери-биле дугуржулга езугаар, 2 гистероскоп, 4 сан №3 лабораторлуг дериг-херекселдер, 10 сан №4 лабораторлуг дериг-херекселдер болгаш 3 маммограф июнь төңчүзүндө келир уjurлуг. Республика бюджетинден 4 фе-

талдыг монитор, 3 кольпоскоп, 4 кювез, 17 гинекологтуг херекселдер чыындызы, 19 хирург херекселдериниң чыындылары, 18 портативтиг тыныш аппараты, 7 реанимация херекселдериниң чыындызы, 14 фельдшерлер бригадасынга дүрген дуза чедирер дериг-херекселдер чыындызы, 11 деффибрилляторлар, 9 наркоз-тыныш аппараттары, 1 көжер маммограф садып алыры көрдүнген. Ниитизи-биле республика бюджетинден 2006 чылда эмчи дериг-херекселдерниң садырынче 36620,8 муң рубльди чарыгдаары көрдүнген. 5 ай дургузунда шилчигиттинген акша-хөреңгиге Чөөн-Хемчик, Би-Хем, Таңды, Улуг-Хем кожуннарда база Кызыл хоорайда эмнелгелерде тодаргай дериг-херекселдер саттынган. Муниципалдыг бюджеттерден национал төлевилел езугаар эмнелге черлеринге эмчи дериг-херекселдери садыры-биле 6483 муң рубль чарыгдаары көрдүнген. 5 ай дургу-

зунда тус чер чагыргалары эмнелгелеринге соодукчулар, термоконтейнерлер изидер шкаф, пинцеттер чергелиг эмнээшкинге кончуг чугула херекселдер садырынча 1160,698 муң рубль акша-хөреңгиге үндүрген болуп турар. Чүгле Мөңгүн-Тайга, Тере-Хөл, Тожу, Чаа-Хөл кожууннарның болгаш Кызыл, Ак-Довурак хоорайларның бюджеттеринден эмнелге черлеринге херекселдер садып алырынга акша үндүртүмээз болуп турар.

Чугула дериг-херекселдер чок эмнелге черлеринге чоннуң кадыкшылы дээш демиселди бедик деңнелге чорудары болдунмас. Ынчангаш национал төлевилел езугаар келир дериг-херекселдер чүгле эмчилерниң ажилына улуг деткимчени бээр эвес, а аарыг улуска кадыкшылын экижидеринге кол рольду ойнаар дээрзи чугаажок.

ТР-ниң Кадык камгалап яамызының парлалга албаны.

2006 чылдың июль 10.

№ 033-06-06

Садыглаашкынның даңзыда дугаары КО-06-01-06

КОНКУРСКА КИРЖИЛГЕ ЧАГЫГЛАРЫН ҮНЭЛЭЭНИНИҢ БАЗА ШҮҮШТҮРҮП КӨРГЕНИНИҢ ПРОТОКОЛУ

1. Төлээлеткен орган: Тыва Республиканың Саң-хөө яамызы.

2. Күрүне чагыкчылары, күрүне керээзиниң чүүлү болгаш эге өртээ – Тыва Республиканың күрүне хергелелдеринге дериг-херекселдерни чедирип дужаары болгаш ажылдарны күүседире (рубль):

ТР-ниң Өөрөдилге болгаш эртем яамызы, керээзиниң эге өртээ — 2 214 600,0

ТР-ниң Кадык камгалал яамызы, керээзиниң эге өртээ — 10 007 280

ТР-ниң Культура болгаш сагыш-сеткил сайзыралының яамызы, керээзиниң эге өртээ — 1 275 000

ТР-ниң Көдээ ажыл-агый яамызы, керээзиниң эге өртээ — 31 672 000

ТР-ниң Үлетпүр яамызы, керээзиниң эге өртээ — 330 000

Чаргы чарар судьяларның ажыл-чорудулгазын хандыраарының талазы-биле агентилел, керээзиниң эге өртээ — 340 000

ТР-ниң Чуртталга-коммунал ажыл-агыйының агентилели, керээзиниң эге өртээ — 2 658 000

ТР-ниң Күш-культура болгаш спорт талазы-биле агентилели, керээзиниң эге өртээ — 200 000

ТР-ниң Саң-хөө яамызы, керээзиниң эге өртээ — 5 136 000

ТР-ниң Чазак Даргазының Канцеляриязы, керээзиниң эге өртээ — 1680 000

3. Конкурса киржилге чагыгларының үнелээшкинин база шүүштүрүлгезин эрттирген чери, чылы, айы, хүнү болгаш шагы: Тыва Республика, Кызыл, Чүлдүм, 18, 2006 чылдың июль 10, 15 шак 00 мин.

4. Конкурс комиссиязының 16 кежигүн санын составын Тыва Республиканың Чазаның 2006 чылдың март 9-та № 219 болгаш 2006 чылдың июнь 28-те № 810 доктаалдары-биле тодараткан. Хуралды комиссияның 9 кежигүнү олуржуп турда эрттирген. Шиитпир хүлээп алырынга эргежок чугула сан бар. Комиссия бүрүн эргелиг.

5. Конкурса киржири-биле кириген чагыгларын сайгарып көргөн конкурс киржикчилериниң дугайында сан-медээ:

Даң. № п/п	Киржикчилерниң ады	Удуртукчуларның ФААА	Почта адреси
001	«ИнтелМед» ХАН	Баженов А.С.	197046, Санкт-Петербург, Чапаев, 3
002	«Тувакомплект» ПКК ХАН	Сергачев А.А.	Тыва Республика, Кызыл, Ленин, 85-18
003	«ППК Эссанлифтек» ХАН	Шефер С.В.	630091, Новосибирск, Фрунзе, 11
004	Юридиктиг организация тургуслаан сайгарлыкчы Монгуш Ч.Д.	Монгуш Ч.Д.	668150, Тыва Республика, Суг-Аксы, Агбаан, 9, 1
005	«Криста» Информастыг системалар» КХН	Черных Ю. А.	152901, Рыбинск, Малая Казанская, 7
006	«Тувабурвод» ААН	Гаврилов Ю. В.	667009, Тыва Республика, Кызыл, Энергетиктер, 6
007	«Уралдың оптика-механиктиг заводу БК» ФКУБ-туң салбыры	Зайцев А. А.	660020, Красноярск, 3-кү Дальневосточная, 1 «А»
008	«Голден-Фарм» КХН	Маслов А.В.	620014, Екатеринбург, Челюскиннер, 5Р
011	«Ресарготехтөл» КУБ	Хертек А. О.	667009, Тыва Республика, Кызыл, Ровенская, 26
012	Хуу сайгарлыкчы Сыгыртаа Ч. В.	Сыгыртаа Ч. В.	Тыва Республика, Кызыл, Калинин, 24, 26
013	Хуу сайгарлыкчы Капник Н.И.	Капник Н.И.	Тыва Республика, Шагаан-Арыг, Дружба, 28-5
015	«Рубеж» КХН	Манник В. Д.	667000, Тыва Республика, Кызыл, Магистральная, 17
017	«Фармаком» КХН	Демченко Е.А.	667005, Тыва Республика, Кызыл, Бухтуев, 4
018	«Сервисинструмент» ХАН	Артемов С.Л.	123242, Москва, Баррикадная, 2
019	«Инфотех» КХН	Кузнецов В. П.	Тыва Республика, Кызыл, Титов, 36-22
020	Хуу сайгарлыкчы Ховалыг У. О.	Ховалыг У. О.	Тыва Республика, Чөөн-Хемчик кожуун, Чадаана, Заречная, 4-1
021	«Агро-Саян» АУК КХН	Чынгылап Ш. Б.	Тыва Республика, Каа-Хем суур, Пригородная, 9
022	Хуу сайгарлыкчы Байкара М.М.	Байкара М. М.	Тыва Республика, Кызыл, Калинин, 22, 52
023	Ак-Довурактың ЧКАА МБЧ МУ	Шагаалан Р. Д.	668051, Тыва Республика, Ак-Довурак, Данзырык Калдар-оол, 94
024	«Бюджет харылзааларын шинчилээр төп» КХН («ЦИБО» КХН)	Бараховский А. С.	105082, Москва, Переведеновская, 6, стр. 3,
025	«Кызылдың караа көрбестер нитилелиниң ӨБЧ» КХН	Джевало Л. Н.	Тыва Республика, Кызыл, Складская, 5
026	«Зоовест» КХН	Новиков А. С.	667007, Тыва Республика, Кызыл, Мира, 13

6. Конкурса киржилге чагыларының үнелээшкининиң база шүүштүрүлгезиниң түңнелдеринге үндөзилеп лоттар талазы-биле керээ күүселдезиниң саналдаан негелделериниң ажыктыынын

чада-чергезиниң эвээжел-кудулаанының аайы-биле конкурса киржилге чагыгларынга дугаарларны тыпсырының дугайында шиитпирни хүлээп алган.

№ п/п	Лоттарның №	Лоттарның ады	Шупту Чагыкчы (кызырган ады)	Лоттуң эге өртээ	Конкурсуң түңнели-биле доктааткан өртээ	№ 1 тии-лекчи	№ 2 тии-лекчи	Барымдаазы
1	8	«Чиик автомобильдер»	ТРЧД Канц.	1680 000	1680 000	«Рубеж» КХН	ХС Байкара М.М.	94-ФЗ 28 чүүл, 4 кезек, 1 пункт, функционалдыг шынарлар
2	10	ТР-ниң Өөрөдилге болгаш эртем яамызынга ортехника	Өөр. яамызы	153 000	110 175,00	«Инфотех» КХН	ХС Ховалыг У.О.	94-ФЗ 28 чүүл, 4 кезек, 7, эң адаккы өртек
3	13	«Херээжен-нерге идик-хел»	Өөр. яамызы	61700	57 225,00	ХС Капник Н.И.	«Зоо-вест» КХН	94-ФЗ 28 чүүл, 4 кезек, 7 пункт, эң адаккы өртек
4	14	«Эркижиниң идик-хеви»	Өөр. яамызы	26 200	22 950,00	ХС Капник Н.И.	ИП Ховалыг У.О.	94-ФЗ 28 чүүл, 4 кезек, 7 пункт, эң адаккы өртек
5	15	«Ада-чуртка бүдүрген идик-хел»	Өөр. яамызы	62 100	61 300,00	ХС Ховалыг У.О.	ИП Капник Н.И.	94-ФЗ 28 чүүл, 4 кезек, 7 пункт, эң адаккы өртек
6	16	«Херээжен-нерге идик-хел»	Өөр. яамызы	137 390	116 850,00	ХС Капник Н.И.	ИП Ховалыг У.О.	94-ФЗ 28 чүүл, 4 кезек, 7 пункт, эң адаккы өртек
7	17	«Эркижиниң идик-хеви»	Өөр. яамызы	128 450	119 180,00	ХС Капник Н.И.	ИП Ховалыг У.О.	94-ФЗ 28 чүүл, 4 кезек, 7 пункт, эң адаккы өртек
8	18	«Орун-дежек ак пезу»	Өөр. яамызы	230 600	230 600,00	«Кызылдың караа көрбестер нитилелиниң ӨБЧ» КХН	«Зоо-вест» КХН	94-ФЗ 28 чүүл, 3 кезек, тускай-жыттыңан албан черлеринге артыкшылдыг эрге
9	19	«Пестер»	Өөр. яамызы	143 560	131 684,00	ХС Ховалыг У.О.	ХС Капник Н.И.	94-ФЗ 28 чүүл, 4 кезек, 7 пункт, эң адаккы өртек
10	20	«Ада-чуртка бүдүрген идик-аймаа»	Өөр. яамызы	115 000	105 850,00	«Зоо-вест» КХН	ХС Ховалыг У.О.	94-ФЗ 28 чүүл, 4 кезек, 7 пункт, эң адаккы өртек
11	22	«Хүреш хевизи»	Спорт агент.	200 000	198 000,00	«Зоо-вест» КХН	ХС Сыгыртаа Ч.В.	94-ФЗ 28 чүүл, 4 кезек, 7 пункт, эң адаккы өртек
12	25	«Чаа төрүттүнген чаштарга АМЕЛЕТТА» кювез	Кадык кам. яамызы	300 000	285 000,00	«Сервисинструмент» ХАН	«Зоо-вест» КХН	94-ФЗ 28 чүүл, 4 кезек, 1 болгаш 7 пунктулары, функционалдыг шынарлар, эң адаккы өртек
13	27	«Чаа төрүттүнген чаштарга ИВЛ аппарат (Сикрес-100)» 2 шт	Кадык кам. яамызы	1000 000	984 000,00	«Сервисинструмент» ХАН	«Интел-Мед» ХАН	94-ФЗ 28 чүүл, 4 кезек, 1 болгаш 7 пунктулары, функционалдыг шынарлар, эң адаккы өртек
14	28	«Феталдыг кардиомонитор «Матплад» 14 компл	Кадык кам. яамызы	3 920 000	3 472 000,00	«Сервисинструмент» ХАН	«Интел-Мед» ХАН	94-ФЗ 28 чүүл, 4 кезек, 1 болгаш 7 пунктулары, функционалдыг шынарлар, эң адаккы өртек
15	29	«Чаа төрүттүнген чаштарга кювез» 3 компл	Кадык кам. яамызы	900 000	840 000,00	«Фармаком»	«Сервисинструмент» ХАН	94-ФЗ 28 чүүл, 4 кезек, 1 болгаш 7 пунктулары, функционалдыг шынарлар, эң адаккы өртек
16	30	«Пациентиниң монитору»	Кадык кам. яамызы	260 000	249 000,00	«Сервисинструмент» ХАН	«Зоо-вест» КХН	94-ФЗ 28 чүүл, 4 кезек, 7 пункт, эң адаккы өртек
17		Шупту		9 318 000	8 663 814 000			

Комиссияның хуралы 2006 чылдың июль 10-да 16 шак 00 минута турда доозулган. Хуралга олурушкан комиссия

кежигүннериниң дөгөрези, күрүне чагыкчызының – төлээлеткен органның төлээлеткен төлээзи протоколга ат салган.

* Бо протоколдуң талазы-биле долу информацияны www.gov.tuva.ru албан езузунуң сайтызында кириген.

«Хемчиктин сылдызы» солуннуң 25 чыл оюнга

Бо хүннерде кожууннар аразының «Хемчиктин сылдызы» солуну чырыкче үңүп эгелээнинден бээр 25 чыл оюн демдегеп турар. Үениң шылгалдаларын шыдамыйкай биле ажып эртип, солун номчуштуун доктаамал салбайн чорууру өөрчүчүг. Ол солунга аныяк шаамда ажылдап чораан болгаш, «Хемчиктин сылдызы» солуннуң редакция коллективинге юбилейин таварыштыр изиг байыр чедирбишаан, аас-кежикти, кадыкшылды, чедишкиннерни, хөй номчукчуларлыг болурун күзеп, чылыг сактыышкынның каш одуругларын бижип ор мен.

Эң-не баштай-ла ажылдап эгелээмин «Шын» солунга Валерий Севилбаевич Шаравин мени хүлээп алган соонда, дөрт чыл дургузунда «Шынның» улуг журналисти школазын эрткеш, Барыын-Хемчикке аныяк-даа болзумза, шору арга-дуржулгалыг апарган солунчу бооп ажылдап четтим. Ынаар чоруурунун оранчок бетинде «Тываның аныяктарындан» Антон Үержаа келгеш: «Аныяк кижини аныяктар солунунга ажылдаарга-ла солун болгай, бистиинге харысалгалыг секретарь херек, сени «кудалап» келдивис, ажылдап көрөм» деп кээрге, килдизивис редактору турган Болуймаа Даваевна Дирчинден чөпшээрел алып бодап, сүмелештим. «Ол чүү дээрин ол, дедир «частып» деп, канчап турарың ол? Үш-дөрт чыл ажылдай берген, шору диртип мактадып турар кижини... Ам кезек болурга партия кежигүнүнче кирип бис, соксакса» деп сургап каапкан.

Ынчан «Шынның» партия кежигүнүнге кирип деп чүве кайы хире улуг харысалгалыг караам-биле көргөн болгаш, Болуймаа Даваевнаның ол чугаазын бодап келгеш, шуут сөөгүм сирилээр. Бир катап килдизивис эргелекчизи Даңгыт Иргитович Чыдымны партия кежигүнүнге кирип турда, эскерип турарымга, бүгү коллектив мурнунга «байысаан-байысаан», оон тускай комиссияга көргөш, адак соонда бюро кежигүннеринин мурнунга барып кирип боор чораан. Эң шыырак дээн ол аныяк дарга безин дүвүрөп, дедидеп турганын көргөш, бодумну бодап кээримге, шынап-ла, кара ажыттынмаан эник оглу ышкаш мен.

Ажыл-амыдырал аайы-биле салым-чол Барыын-Хемчикке эгезинде ат-сураглыг хоочун журналист Андрей Кончукович Чычаан-оол редакторлаан «Тыва даг-дүгү» комбинадының хөй тиражтыг «За асбест» солунунга ажылдадым. Онзагай чүве чүл дээрге солун орус-тыва ийи дылда үнүп турар, ынчангаш материалдарны орустап база бижип сен. «Шынга» Мижит-оол Мыңмырович Сааяның үлетпүр, харылзаа, транспорт килдизинге база ажылдап четтигипкен болгаш бүүдүргө черлеринин ажылын бакка-соккада бол бижип турган болгаш, ындыг болганым ол боор, эге чаазында-ла бижээн чүүлдеримни номчааш, Андрей Кончукович: «Шын» солунга ажылдап турган журналист шыырак болбас аргажок деп бодаан кижини мен харын, эки-дир о!» — деп мактаанын сактып ор мен. Сөөлүндө билип чоруурумга, Андрей Кончукович шыңгыы негелделиг редактор болгаш хей черге чүве ыттавас дарга. Ол хиреде-ле ооң деткимчези-биле ажылдап турган үемде комбинааттан шаңнал-макталдарны хомудал чок четтирип, шөлээвисте аян-чорук кылып, дыштанып турдуvus. «Шынның» хоочун бижикчизи, «За асбестке» ажылдап турган Александра Федоровна Гайнутдинова Индия четкеш келди. Нина Николаевна Грейсерава

Ортаа Азия чурттарын, мен Прибалтика чурттарын база Белоруссияны кезээш келдивис. «Тувинская правданың» собкорру Анатолий Иванович Бармашов редакцияга келгеш бисти каттыр-

дыр деп санап чор мен. «Мажалыкчылардан» Чкалов Мандыынчы, Василий Хомушку, Мария Күжүгет, Алексей Бегзин-оол, Светлана Байыр-оол олар шүлүктеринин, чечен чугааларының чыындыларын ном кылдыр парладып алган чогаалчылар апарган. Чамдыктары мырыңай 3-4-даа номнуг. Бо хүннерде Алексей Бегзин-оолдун «Дириенниг дүн» деп философчу шүлүктеринин ному чырыкче үнген. Кады кичээлдеп эгелээн эживистин («Болчага», «Шаанчактар») үш дугаар номун номчуп ора, ооң утказының ханызын, дыл-домааның уран-мергенин, чиңгине тывазын,

дыңнаар турдуvus. Ынчанмайн канчаар, ооң кежигүннери дээрге алдар-аттыг чогаалчы Феликс (Сеглеңмей) Шаажан-Хөөевич Ондар, ат-сураглыг башкы, спортчу комментатор, арга-дуржулгалыг удуртукчу, солун «собеседник» Комбу-Сүрүң Монгушович Бойбу, РСФСР-ниң школаларының алдарлыг башкызы Валентина Седиповна Шурук, ам сураглыг альпинист, чогаалчы апарган, ынчан «Тыва даг-дүгү» комбинадының ажылчыны Маадыр-оол Барыштанович Ховалыг, полиграфист Семен Дүдүй-оолович Сарыглар, албан-хаакчы Мөңгүн-оол Ооржак дээш-ле, кымнарны

хөөрөп органын утпас мен. Авазының, ада-өгбезинин, аалчуртунун дугайында дыка-ла чылыг сактыышкыннарны ол чугаалаан. Чаңгыс уруунун дугайында чугаалап ора, ыглап орап чүве звейикпе. А чогаал дугайында айтырарга, дыка солун харылаар: «Бо сөөлгү номумну үш-ле ай дургузунда бижиптим, ажырбас чүве-дир оң, эрлер, бичини шыдажыптарга аан» — дээш, аажок-ла каттырар. Ол-бо черлер чогаалчыны чалап шаг болган. «Төрээн чериңерден эгелээр силер ыйнаан, Сазыгвич?» дээр-ге, «Төрээн чер, өске чер деп ылгал турбас ужурлуг, кыстарым.

Чалыы шаавыс «Сылдызы»...

тып, хөй-ле анекдоттар чугаалаар. Нина биле мен ыядыр бис, Александра Федоровна улам хөөктүрүп: «Ам демгизин, ам оон өскезин чугаала даан» дээш шуут салдыкпас чүве ийин.

«Хемчиктин сылдызында» база-ла шыырак журналистер хөй болду: Монгуш Ламажыкович Хоюг-оол (ук солунун эң баштайгы редактору), Алексей Сарыгларович Бегзин-оол, Чкалов Сааяевич Мандыынчы, Василий Ууртак-ович Хомушку, Игорь Иргитович Бадра. Мөңгө-Байыр Сундуевич Ооржактан чүнүң-даа, кымның-даа дугайында айтырарга, таваар харыылап бээр, билбези чок акы-выс чүве, очулга талазы-биле алып болза, бир-ле Дүргешаа!

«Шын» солунун собкорру ынчан Александр Самданович Хертек турган. Өөредир, сургаарыңга дыка сонургалдыг, ынчалза-даа бүдүжү черле топтуг солунчу-ла болгай. Чамдык шыырак дээн солунчулар-биле кады ажылдап четтикпээн мен. «Шынга» тургаш-ла, чагааларын удаа-дараа үндүрүп турганын Диизеңмаа Борбак-ооловна Саая-биле чагаалажып шаг болган хиревисте кады ажылдаар салым чок болган чордуvus. Ооң «адының бажы» эрте-ле хоя берген.

«Хемчиктин сылдызының» парторгу Семис-оол Белекович Саая, профэвилел даргазы К. Монгуш турган. Кадык баксырааш өлүр чазып, ийи-үш кезишкин эртип турар үемде олар меңээ «Чедер» курортунга дыштанып, эмнедир барык халас чыгыгы путевканы 2-3 чыл улай-улай чаргылдажып эккеп берип турдулар ийин. Ону канчап кижини утпатар боор.

Шынап-ла, ажылдап-даа, дыштанып-даа билир турдуvus ийин деп, сөөлүндө ужуражып келгеш, бо-ла сактып чугаалажы бээр бис. Ат-сураа алдаржаан «Мажалык» чечен чогаал каттыжыышкынының кичээлинге чыгылып алгаш, орай дүн дивес шүлүктөр сайгарар турдуvus. Сөөлүндө барып шүлүктөр сайгаргаш, оозу-дөөзү ындыг-дыр дээримге, чамдык эштерим шыжыгып, «Че-че, чеже сени дыңнаарыл, бодун бижипкениң кайыл, ындыг кончуг кижини болзуңза» — деп, оюн-баштаа-даа билдинмес, сөглөп турар апарган. Шынап-ла, арай эпчок апаар боор чорду ийин, ынча дээр-ге. Ол сөстөрүн дээшти-ле ындыг болган боор, шүлүктөр шорбарлап эгелээн мен. Ам-даа шорбарлап чоруур. Ону «Хемчиктин сылдызының» чанында «Мажалыктың» ачы-хавыязы-

өгбелернин езу-чаңылдарын билирин магадап чугаалажып ордуvus. Езулуг «быжа бергеш» шүлүк бижип эгелээн болгаш, ооң шүлүктөрүнүн аяны-даа, уткашынары-даа дыка чараш. Эскерип көөрге, чамдык кижилернин бир дугаар үндүргөн ному денди күштүг, чараш болур, а дараазында ному азы номнары баштайгызынга четпес болгулаар. Алексей Сарыгларовичинин ындыг эвес, улам күштөлип, ханылап орап. Бегзин-оол баштай чечен чугаалаар, ужураалдар бижип эгелээн кижини бо. Бир катап «Мажалыктың» он ийи харлаанын тыва чаңыл-биле юбилей кылдыр демдегеп эрттирген бис. Аажок солун шүлүктөр, пародиялар ынчан бижиттинген. «Мажалык» кыстары ынчан Улуг-Хемче чоруй барган Бегзин-оолду са-ла шүлүктээннер звейикпе. Ооң соонда-ла Сарыглар огу шүлүктөр «төрүп» эгелээн. База-ла «Хемчиктин сылдызының» болгаш «Мажалыктың» ачызы-дыр ол.

«Мажалыкчыларның» аразында чүгө шүлүк бижир эвес, а ыры чогаадыр, ооң сөзүн болгаш аялгасын катай чогаадыр солун кижилер турду. Кошкар-оол Монгуш бодунун болгаш өөрү «мажалыкчыларның» сестеринге аялга чогаадырындан эрткеш, бистиң боттарывыска тураскааткан ыры, шүлүктөрнү бижип турду. Кошкар-оол Чучунмаевич Барыын-Хемчик кожууннун сарыг шажин ниитилелин дарагазы бедик харысалгалыг болгаш буйанныг үүлени база чүктөп чорду. Ооң архивинде арткан чогаалдары ам-даа номчусканчыг, чырыкче үндүрүскенчиг. «Мажалыктың» база бир кежигүнү, амгы үеде Барыын-Хемчик кожуун чагыргазының даргазы Алексей Монгушович Маркс-оол ырыларны бижип турду. Күрүне албанының чай чогу ындыг бе, чогаалдары дыңналбастаан-на-дыр.

«Хемчиктин сылдызының» чанында «Мажалык» чечен чогаал каттыжыышкыны ажылын уламчылавышаан, ооң аныяк кежигүннери немежиң-ле турар. Эге кичээлдерге шүлүктөрүн номчурундан шуут ыядыр турган башкы Лидия Хорагаевна Ооржак ам Тывада билдингир херээжен шүлүкчүлернин бирээзи апарган. Эжи Мария Күжүгеттин хулээдип бергени «Мажалыктың» даргазы хүлээлгезин ол ак сеткилди-биле күүседип чоруур.

Кайгамчык солун төөгүлерни база-ла «Хемчиктин сылдызының» чанынга ажылдап турган «Төрээн дыл» ниитилелин кичээлдеринге

чок дээр. Чону дээш, төрээн дылы дээш сагыжы аарып чоруур, келир үеке бурунгаар көрүштүг кижилер ынчан «Төрээн дыл» ниитилелин тургусканы ол. Кежигүн бүрүзү онаалга алгаш, ону бир ай дургузунда кылыр хүлээлге алып. Тыва сөстөрүнүн тайылбыр словарьн кылып турган улус-тур бис ийин. Чыгылээрге, «Шээр малды ишти-хырнын аштаары» деп тема болза, ону канчаар кылырынга өөретпишаан, сөстөрнү тайылбырлаары. Ол дээр-ге демей-ле эрте ажылы ышкажыл. «Төрээн дыл» ниитилели ынчан каш чыл дургузунда дыка хөй ажылдарны кылган. Ону ном кылдыр парлаар деп дугуржуп тургаш, четтикпейн барганывыс харааданчыг.

Бо-ла «Мажалык» чечен чогаал каттыжыышкыны, «Төрээн дыл» ниитилелинге кидин түлүк ажылдап турар үевисте «Хемчиктин сылдызының» редактору Василий Ууртакович Хомушку турган. Энергия, билин четчир аныяк удуртукчу бүгү-ле эгелээшкиннерни чедишкинниг удуртуп, деткип чоруп турганы ол. Ниитилелин кежигүннери турган элээн каш кижини ажыл-амыдырал аайы-биле Кызылга ажылдап-чурттап бергенивисте, Василий Ууртакович «Шын» солуннуң редактору тургаш, мынча деп органын ам-даа сактыр бис: «Бо найысылал дээр улуг хоорайның кижилери кылыр чүве чогуңдан чалгаарааш ындыг бе, суббота, улуг-хүн бүрүзүндө байырлаар – арагалар улус-тур бо, аайын тыппас мен. Көдээге болза ындыг байырлап турар харык кайда боор, ажыл-ла хөй, дыка солун. Кызылга шуут чалгаараар кижини-дир мен. «Төрээн дыл» ниитилелин маңаа катап тургузуп алыр-дыр, че. Дыл «эртем-чээннеринге» (баштаканып чугааланырының аяны ындыг кижини) магалыг-ла ажыл кылып, чемиш берип турган бис аа?!»

«Хемчиктин сылдызынга» кандыг солун ужуражылгалар болуп турбаан дээр! Бир катап Салим Сазыгвич Сүрүң-оолдун 70 харлаанынга тураскааткан ужуражылга баштай редакция-выска болган. Аныяктар өг-бүле, ажы-төлүнүн дугайында айтырарывыска чогаалчының каракарында оттар кыва берип, өөрүшкү болгаш сеткил ханыышкын-биле

25 харлап турар «Хемчиктин сылдызының» номчукчу, бижикчилери кезээде хөй-ле болзун. Коллектив кежигүннеринге байырлап таварыштыр изиг байыр чедирбишаан, моон соңгаар-даа чедишкиннерлиг болурун күзедим.

Светлана ДАЧЫН-ХӨӨ,
«Шынның» корр.

Куран, ооң кижилери

ОЛАРНЫҢ АМЫДЫРАЛЫНДА
АЖЫКТЫГ ЧҮҮЛДЕР ХӨЙ

Чоокта чаа күш-ажылдың хоочуну П.Х.М.Төмүр-биле Кызыл хоорайга ужуражып, эрткен-барган амыдырал-чуртталгавысты чугаалажып орташ, кайда чурттап оорарын оон сонургадым.

— Хүндүлүг дыштанылгаче үнгөш, көдээ черге чурттаарын шиитпирлээш, Куранда көжүп келдим. Ам ында орус староверлер чок, кырганнары «бурганна» чоруткан, аныяктары өскээр көжүп чоруй баргылаан. Ам ында үжөн хире өг-бүлө, колдуунда пенсионерлер уруглары-биле чүс хире чеде бээр бис, хуу амыдыралдыг мал-маган тудуп, картошка, ногаа тарып чурттап чор бис. Бистиң амыдыралы-биле сонургап, биске бир кээп көрүңерем — деп улуу-биле дилээш, чоруткан кижини.

Чээрби хире чылдар иштинде Тес-Хем кожунга комсомол, партия ажылынга ажилдап чоран болгаш Куранның староверлериниң амыдыралы-биле кончуг чоок таныжа берген мен. Ол үеде партия райкомунун пропаганда болгаш агитация килдизиниң ажылынга шажын-чүдүлгө айттырылганы база хамаарып турганы-биле, Куранның староверлериниң амыдырал-чуртталгасын хайгаарап көөрүн бистиң килдизине даандырып каан турар чүве.

«Староверлер Куранга канчап чурттап бергенил?» деп айттырып тургустунуп кээр чадавас. Ол үеде Тес-Хем биле Танды кожунун аразына азы өскээр чугаалаарга, кызыгаарлашкан чери Куранга күрүнениң чер фондузу деп бичии черни картада тускайлап айтып каан боор чоран. Ол үениң хоойлузу-биле алырга, күрүнениң чер фондузунга хуу ажил-агыйлыг кижилер болгаш кайы-бир черден шөлүттүрүп келген кижилерниң чурттаарына тускайлап каан черлер боор. Шак ындыг күрүнениң чер фондулары Тываның ийи кожуннарының аразына турган болдур ийин. Ындыг-ла байдал-биле онзагай эрги шажын-чүдүлгели староверлер 1940 чылдарның төнчүзүндөн бээр Куранга турмуң чурттап бергенер.

Тываның төөгүзүндөн алырга, XVIII векте Тывага бир дугайында староверлер көжүп келгенер. Россияга тургустунуп келген политиктиг болгаш экономиктиг байдалдың салдарындан олар чоорту массалы-биле көжүп кирип эгелээнер. Албан езузу-биле оларның Тываже көжүп киреринге чөпшээрелди 1885 чылда берген турган. Олар колдуунда Би-Хемниң болгаш Каа-Хемниң кыдыгыларына, кижиниң чептес тайгаларга чурттап чораннар. Орус тараачыннар кажан Тыва 1914 чылда Россияның хайгааралының адаанга киргени-биле хөйү-биле көжүп кирип эгелээнин төгү бадыткап турар. Тываның тайга-таңдыга чурттап чоран чамдык староверлерин чүгле 1950 чылдарда вертолёттун ачызы-биле тодардып тыпкан таварылгалар турган.

1980 чылдарның эгезинде Улуг-Абаканниң бажына эң сөөлгү черлик кижилер Лыковтар тывылганының дугайында билдингир журналист В.Песков «Таежный тупик» деп кончуг солун номну бижип үндүрген. Шаг-төөгүндөн бээр Сибирге староверлер тайга кезип, чүгле бойдустан байлаа-биле амыдырал-чурттап чораннар. Хаанниң Россияга Сибирни чүдүлгели черлик кижилерниң, кем-херек үүлгеткеш шөлүттүргеннерин чурту деп адап турганы таварылга эвес болгай. Лыковтарның амыдыралын номчуп көөргө, езулуг староверлерниң амыдыралын тодазы-биле бижээш. Оларның амыдыралындан эртемге ажиллап болур дыка хөй чүүлдер тывылган дээрзи билдингир.

Каа-Хем кожунун Шивилиг-

Ой деп черге чурттап турган херээжен староверлерниң аразына Агафья Лыкованың угбазы база чурттап турган. Ол чоокку чылдарда чүс хар чедир чурттааш, «бурганнаан» болган. 1980 чылдарның ортан үезинде Агафья Лыкова чех туристерниң вертоледи-биле угбазына ужуражып келгеш, кезек када кады чурттап турган дээр чоран. Угбашкылар боттарының аразында таарышааны ол ыйнаан, оон дедир-ле бодунун турлаанче чорупкан.

1976 чылда комсомол шугумунга ажилдап тургаш, Иркутск областың Ангарск хоорайга болган комсомол ажилдакчыларының семинарына Тывадан ийи кижини киржип чеде бердивис. «Сибирь староверлериниң езу-чаңчылдарының дугайында» кончуг солун лекцияны төөгү эртемнериниң кандидаты, көнүгүс аныяк уруг номчуду. Илеткелчистиң анкетасын номчуп оорарымга, төртүтүнген чери Бай-Сут суур, Каа-Хем район, Тыва АССР деп каан. Кады чоран эжим М.С.Козлов-биле (ам билдингир политик, ынчан Кызылдың хоорком комсомолдун ийиги секретарына ажилдап турган) лекторувус, чаңгыс чер-чуртуууска чеде бергеш: — Силер Сибирниң староверлериниң дугайында кончуг солун лекция номчудунар, Тываның староверлериниң дугайында чүге чугаалавайн бардынар» деп, Козлов айттырды. «Силерниң староверлеринер староверлер эвес, езулуг хулиганнар болбас ийикпе. Олар моторлуг хемени, хирээни, араалыг бооларны, ол хамаанчок чамдыктары машина-техниканы ажиллап турарлар. Бир эвес олар бодунун чүдүлгезинге дүүшпес чүүлдерни ажиллап турар болганда, олар староверлер эвес. Сибирниң староверлери бодунун эрги езу-чаңчылың сагыыр дээш кайы хире шыдамык чурттап чоруурун силерге чугааладым» — диди.

Тываның староверлериниң ажил-амыдыралының дугайында республиканың билдингир чогаалчыларының бирээзи чоран А.Ф. Емельянов «От мира не уйти» деп солун номну бижээш. Черле бо чогаалчы староверлер дугайында чаңгыс эвес солун материалдарны бижип, оларның амыдырал-чуртталгасын сонургап чоран кижини болган. Кижини болганы старовер кижини чугаалажып шыдавас, оларның психологиязы бир аңгы, оларның-биле чүгле бедик мергежилдик психолог чугаалажып шыдаар боор деп бодаар мен. Шак ындыг салым-чаяан А.Ф.Емельяновка турганы ол-дур ийин. Шынап-ла, бо чогаалчыны даштындан көөргө безин староверлерге кончуг дөмей кижини болгай. Сибирь чурттуг кижини-дир, алыс дөзү староверлерден-даа үнген чадавас деп бодаар кижини мен. Ону Куранның староверлери кончуг эки таныыр чоран.

Куранга чурттап турган староверлерге кандыг-даа хөй-ниити организациязы турбаан. Тываларның үш өшкү бир хуналыг болур деп чугаалажыры ышкаш, олар боттарының соңгуп алганы азы та үстүкү чүдүлгели черлеринден бадылап бергени ол болур чүве ийикпе, чаңгыс Отецке (улу даргазы ол болур) чагыртыр. Ол үеде оларның чок чагыртыр төвү Каа-Хемниң Үжелке турган дээр чоран. Бүрүн — Бай-Хаак, Ильинка, Владимировка, Цой, Куран мынчаар-ла чүдүүр төптөрлиг турган. Шажын байырлалдарында библия номчуур азы хурал чыырд

бир өг-бүледен чаңгыс кижини Отецтиң бажынынга келир.

Староверлер садыгдан колдуунда чүнү-даа албас. Бирги херегелдин от, дус, керосин дээн чижектиг чүүлдерин садып алыр. Куранның староверлери айда чаңгыс катап автолавка чорудуп бээрин дилээр, орта далган, чигир чагыыр улус болгай. Арткан аш-чемниң курлавырлары оларның боттарында чедер. Куран улуг Танды-Ууланың баарында чыдар, кайчамчык байлак, кат, тооруктуг, аң-менниг, балык-байлаңгык байлак оран чүве. Оларның ол черни шилип алганы-даа таварылга эвес. Бодум хуумда старовер кижилер дег арыг-силег кижилер көрбээн мен. Олар төрүмелинден шуут арага ишпес, таакпы тыртпас. Оларның бажынычче чөпшээрээни езугаар кирер. Кижини бүрүзү тускай аяк-савалыг болур. Кижини бажынычче кирген болза, доран идин уштур, оон сандайга барып оорар. Кижини үнерге, доран ол черни чуп кааптар.

Староверлерниң назыны кончуг узун, адак дээрге 80-90 харны, чамдыктары чүс хар ажа бээр улус. Кижини бойдустан чаяаттырган, чүгле бойдус-биле чурттаар деп, оларның кол чурumu ол. Эм ояттары, үнүштерин олар тергин эки билер. Кажан-даа аптекадан эм сатпас, ол хамаанчок, садыг шайы безин ишпес чораннар. 1970 чылдар эгезинде Самагалдайже ведик вольтулуг электрия энергиязын Куранның чаны-биле шөйүп эрттирип чыткаш, төлөвилел езугаар Куран суурга кирири көрдүнгөн турда, староверлер электрия шугумун кириригге чөпшээрешпээш дээр чоран. Кижилер чеже-даа чүдүлгели болза, амыдыралга өөренир болгай, сөөлүндө боттары дилеп тургаш, кириртин алган. Радио дыннавайн, телевизор көрбөйн турганы шы.

Мээң ажилдап турган үемде Куранга Ада-чурттуң Улуг дайынының ийи киржикчизи, хоочун дайынчылар Никитин, Зыков чурттап турганнар. Улуг Тиилелге май 9-тун бүдүүзүндө үстүнде адааным ийи фронтучу-биле Шуурмактан Лопаревту дилеп алгаш, Берт-Даг школазының өөреникчилери биле ужуражылга эрттирдим. Ужуражылганың соонда школа директору К.И. Комбу фронтучуну школазынга шайладып, өөрүгү четтиргенин илередин, арага куткан чүве. Араганы стаканнарга кудуп турда Зыков: «Мээң дашкам бодумда бар чүве» дээш, карманындан кайы үп-дүптөн эдилеп келген чүве та дазылдан, та ыяштан казап каан чүве ыяш кара дашка уштуп эккелгеш, куттуруп алды. Чоруп турумда, Клара Ивановна хоочуннарынга бар чыда кудуп бээр силер дээш бир шил арага берген чүве. Арт кырынга келгеш, чолаачымдан стакан айттырарымга, чок болду. Зыков кара ыяш дашказын уштуп эккээрге, кудуп бердим. Боду ишкеш, дашказын дедир карманнап алды. Ам чүнү ыттаар боор, староверлерниң чурumu ындыг чүвени, чанынга оран хоочуннар-даа чүнү-даа чугаалавады. Куранга чедир чаңгыс Зыковка кудуп берип чораш, чедирип кагдым.

Куранның староверлериниң аразына кандыг-даа кижилер турган болдур ийин. Ол үеде улгады берген хоочуннарың чугаазы-биле алырга, кайгамчык «тудугжу» бертик-межел кижилерни суйбап тургаш, экиртип каар кадай кижини турган дээр. Тыва Республиканың алдарлыг эмчизи В.А.Верешагин Тес-Хем кожунга ажилдап тургаш ооң-биле таныжып алгаш, сөөлүндө республиканың кол травматологунга ажилдай бергеш берге кезишкенирге ол кадайны машиналыг чалап ап,

сүмезин ап турган деп чугаалаар чүве. Шуурмакка чайлап турган малчын аалдарны оолдары чайын аът-хөлдөн андарылгаш, холбудун бертип алырга, доран-на эдил каар дигир чоран. Старовер кижини кижиге кандыг-даа дуза чедирген болза, ол кижиниң холундан чүнү-даа албас. Ону кончуг багай хинчек дээр. Бээрге-даа олар кажан-даа албас. Ол буянныг угбай чүс хар чедир Куранга чурттааш, «бурганнаан» дээр чоран.

Куранның староверлери чүгле боттарының хуу амыдыралы-биле чурттап чоран дээр болза, шың эвес апаар. Олар артыкшылдыг көдээ ажил-агыйның продукциязын ээт, сүттү күрүнеге дужаап, кожунун планниг ооналдарың күүседиринге боттарының үлүү кирип, тус черниң чурттакчы чонунга садып-саарып чораннар. Самагалдайның аңгы-агыйлары-биле арга-арыг ажил-агыйлары-биле керээни чарып алгаш, хөй санныг өлүктү, кат, тоорукту, эм ояттары дужаап турганнар. Ам бодап чоруурумга, оларның амыдыралындан өөренип болур чүүлдер-ле хөй, ону бистиң бөгүңгү амыдыралымыз көргүзүп тур ышкажыл.

1980 чылдарның эгезинден бээр Самагалдай суурнуң чурттакчылары Куранга коллективтер аайы-биле картошканы массалы-биле тарып эгелээш чүве. Шынап-ла, картошканың багай эвес дүжүдүн чамдык коллективтер ажаап ап турган. Бир катап Никитин менээ: «Бистиң-ле бурганга чүдүп чоруур деп шүгүмчүлөп чоруур болгай сен, шынап-ла, бурганга чүдүп чоруур кижилер тывалар чүве-дир — дээр болгай.

— Сен ону кайың билеп алдың — деп, айттырдым.

— Канчаап билбес боор. Чазын картошканы кээп тарып каар, күзүн ажаап алырда чедип кээр улус-тур. Ооң ажаалдазын бурган-на билзин деп оорары ол-дур — диди. Иелээш каттыржып кагдывыс. Никитинниң сиден кезер херимниң чоогунга кайы черниң коллективи турган чүве, ону шоодуп оорар кижини болган.

Кажан чурт социалистиг планниг экономикадан рынок экономиказын шилкип кирип эгелээрге, ол эгезинде тус черниң чурттакчы чонунга дыка таарымча чок болганы билдингир. «Бодунуң амыдыралың, бодун харыла» деп рынок биске ындыг негелдени тургускан болгай. Ооң түннелинде хуу арат ажил-агыйлары, биче бүдүрүлгелер, хуу ажилдыг кижилер, янзы-бүрү кооперативтер тургустунуп, кижилер рыноктуң негелдезинге дүүштүр ажилдап, чурттап эгелээш.

Пар-Хөө Мандыраевичиниң мени Куранче чалап турары таварылга эвес. Ам ында тыва «староверлер» канчаар чурттап турарын сонургап көрзүн деп турарын билип тур мен. Хоочун саң-хөө ажилдакчызы кижини болгаш экономиканың дөзү кайың-чүдөн эгелээрин ол кончуг эки билер, өскээр чугаалаарга, акшаны санап-даа, үнелеп-даа билер кижини-ле болгай. Куран байлак оран деп үстүндө база айыттым, ону ажилчың, тура-соруктуг, мөзү-бүдүштүг кижилер ээлеп, чурттап эгелээш деп чүвени база билер ор мен. Чаа черге чурттап, чаа суурнуң таван салып эгелээш кижилерниң амыдыралыңа чедер-даа, чептес-даа чүүлдер турар чадавас. Ынчангаш үстүндө мооң мурунда чурттап чораны староверлерниң амыдыралың, ажил-ижин борта кысказы-биле киригим таварылга эвес дээрзин сагындырып каайн. Силерниң дилээрини күүседип, улусче чедер бээрими база аазап каайн.

Сергей ХЕРТЕК.

Чагаалар аразындан
БЕЛДИР
КУУЛАРЛАРЫ

Улуг-Чыргакы биле Аныяк-Чыргакының ийи аразында шөйлүп чоруткан узун оорганың элээн иштиктелдир бадып келген ужунда Белдир-Сыны дээр бедик даг бар, оон адаанда бичии борбак тейни — Кууларлар Оваазы дээр. Чүге дээрге ону шагдан бээр Белдир Кууларлары дагып, мөгө хурештирип, аът чарыштырып байырлап келген. Белдир Кууларларының төөгүзү, уксаа салгалдары база солун улус. Мөгелер, ыраажылар, чогаалчылар, башкылар, музыкантылар, удурткучулар алдарлыг эмчи дээш, кымнарны чок дээр. Мөгелер Макаар Куулар, Анатолий Куулар, Эрес-оол Куулар, амгы үеде хөйгө билдингир апар чыдар Күзечи Куулар болгаш өскелер-даа. Ору Куулар хоочун башкы, чогаалчы, өөредилге номнарының автору, Николай Куулар дээди эртемниг кижини эмчизи, тыва национал хуреш федерациязының даргазы, партия-совет органдарының болгаш колхоз-совхозтарның республикада билдингир удурткучу чоран Шулуу Даваевич Куулар дээш, кымнарны чок дээр.

Белдир Кууларларының база бир уксаа салгалының дугайында материалды номчукчуларга сонургадыры-биле бижири бодадым. Ол дээрге дыка солун, хөглүг-баштак, ырлар, танцылаар, гармошкага ойнаар кижини. 64-түн чирин дуглап, хурешип-даа чоран, мөгө салып турда, ындыг хөглүг кижини ховар. Ол дээрге география эртемниң башкызы Эрес-оол Шүлөөвич Куулар-дыр.

Бо башкы Чыраа-Бажы ортукмак школазынга 35 чыл ажилдаан. Ооң доостурган өөреникчилери дээди болгаш ортумак өөредилге черлерин чедикши-киннерлиг дооскулааш, янзы-бүрү мергежилдерлиг ажилдап чоруурлар. Ооң өөреникчилериниң аразындан Роза Доржуевна Деге Чадаанада садыг даргазы. Октаттыган, үптеттиген чамдык садыг черлерин кызымак, шиитпирлиг, ажилгыр чоруу-биле септээш, ажиткылады. Башкының төлөптиг өөреникчилеринге Нина Байыр-ооловна Монгушту, Чечек Чылбак-ооловна Имит дээш, өскелерни-даа хамаарыштырып болур. Бир эвес ооң 35 чыл дургузунда башкылаан өөреникчилерин санаар болза, чүс-чүс оолдар-кыстар-дыр.

Эрес-оол Шүлөөвич Куулар төлөптиг башкы. Ол беш ажиткы-төлдүң адазы. Кыстары Билдермаа, Лилия Кууларлар иелээш Чыраа-Бажы школазын мөңгүн медальдар-биле дооскан. Билдермаа Тываның күрүнү университетиниң инженер-техниктиг салбырын база Кызылдың коммерциялыг техникумун кызыл дипломунг дооскан. А Лилия Москваң саң-хөө, юридиктиг академиязын бот-өөредилге-биле дооскан. Өскелери Саглаш, Отчугаш, Ландыш олар дээди өөредилге черлеринде өөренип турарлар. Уругларның авазы Чыраа-Бажы школазында хоочун башкы. Кара-кыс Данововна биле Экер-оол Шүлөөвич уран чүүлге база ховар дээр талантылыг улус. Кара-кыс Данововна баяннаар, ыраажы, игил, бызаанчының үдөлгези-биле ырлай бээрге, уяраңчы-ла!

Хоочун башкыларның өг-бүлөзи үлөгерлиг, хүндүткелдиг улус. Башкы ажылы ургүлчү угаан ажылы-биле холбашкан болганда, ол чымыштыг, бедик харысалгалыг база буянныг ажил. Бо башкыларның өг-бүлөзи ыдыктыг хүлээлгезин төлөптиг күүседип чоруурунга школа коллективи чоругарларың.

Белдир Кууларларының уксаа салгалының башкы өг-бүлөзүн допчулап бижиригемындыг-дыр.

Кара-Сал ООЛАК.

Чыраа-Бажы суур.

Бүрүткээн номер: 3-02.02.06

Котировка чагыгларын чугаалажып база үнелеп көргөнининин № 031-06-06 ПРОТОКОЛУ

2006 чылдың июнь 29

1. Котировкаларын - өртээн доктаадыры-биле чагаан чүүлдүн ады: Эм-таң аймаан дараазында дөстөрдөн акшаландырылары-биле: Рес-бюджет - 1) Котировка даңзызы, ат бүрүзү 250 муң рубльден ашпас; № 1 лот «Энцефир» - 120 муң рубль, № 2 лот «Вакциналар, сывороткалар» - 190 муң рубль. Акшаландырыр дөс: ТР-ниң ФОМС (МАКФ) - Котировка даңзызы, ат бүрүзү 250 муң рубльден ашпас; 2) № 3 лот «Антисептиктер» - 106,1 муң рубль, № 4 лот «Диагностика кылыр херекселдер» - 32,2 муң рубль. Акшаландырыр дөс РЦП (ПРТ) - Лот «Антигепатит» - 199,9 муң рубль; Лот «Чигир диабеди» - 199,9 муң рубль.

2. Котировка комиссиязының составы
Котировка чагыгларын чугаалажып база үнелеп көөрүңгө комиссия хуралыңга киришкеннер:
Котировка комиссиязының даргазы:
Ондар Т.М.Н. - Тыва Республиканың кадык камгалал сайыдының оралакчызы
Котировка комиссиязының кежигүннери:
Шагдуржапова М.М. - начальниктиң оралакчызы (ДГЗ ТР-ниң СМ)
Ооржак Н.Д. - СПИД профилактиказының болгаш ооң-биле демисел чорудар республика төвүнүн кол эмчизи
Ховалыг А.Э. - ТР-ниң КЯ-ның (МЗРТ) эм-таң хандырылганың килдизинин начальниги.
Күрүнө чагыкчызы: Тыва Республиканың Кадык камгалал яамызы.
Барааннар бээр, ажылдар кылыр, ачы-дуза чедирер ажылдарны чагыырын боттандырырыңга төлээлеттирген орган - Тыва Республиканың Саң-хөө яамызы.
Почта адреси: 667000 Кызыл хоорай, Чүлдүм

№	Чагыг кириген киржикчинин ады (юридиктиг эргелигерге), фамилиязы, ады, адазының ады (хууда кижилерге)	Адрес (юридиктиг болгаш херек кырында)
	ХС Ооржак А.Б.	
	ХС Донгак Ольга Ламаевна	667000 Тыва Республика Кызыл хоорай, Заводская кудумчузу, 12, кв. 1
	РМАБ КУБ	Кызыл хоорай, Оюн Күрседи кудумчузу, 71
	«Элтем» ЭБК ААН	Новосибирск хоорай

9. Котировка комиссиязы котировкалар дугайында дыңнадыгда кирген негелделерге котировка чагыгларының дүжүп турарын чугаалажып, үнелеп көргөш, алдынган түннелдерге дүүштүр (№ 2 капсырылга) дараазында шиитпирни хүлээп алган:
9.1. Ресбюджеттен акшаландырыр котировкалар талазы-биле тиилекчи кылдыр санаарлар болза: 1) РМАБ КУБ-тун котировка даңзызы - 19089,1 рубль түңнүг (95380,29 рубльге болдунмаан); ХС Ооржак - 73721,5 рубль, «Элтем» ЭБК ААН - 25469,54 рубль, № 1 лот «Энцефир» - 120 муң рубль (болбаан), № 2 лот «Вакциналар болгаш сывороткалар» - 190 муң рубль (болбаан).
9.2. Акшаландырыр дөстөр аайы-биле: ТР-ниң

кудумчузу, 18
Электроннуг почта адреси: dgz mfpt@gov.tuva.ru.
5. Котировка комиссиязы котировка чагыгларын 2006 чылдың июнь 29-та 10 шактан 2006 чылдың июнь 29-та 14 шакка чедир Төлээлеткен органның адресинге чугаалажып база үнелеп көргөн.
6. Котировка чагыгларыңга хамаарыштыр дыңнадыгыны 2006 чылдың июнь 23-те Интернет четкизиниң сайтыңга кириген: gov.tuva.ru.
7. Күрүнө керээзинин эргежок чугула негелделери мындыг:
7.1. Эң эвээш өртөк
7.2. Чедирер чери, хуусаазы - «Республиканың мөөңнеп садар аптека баазасы» (РМАБ) КУБ, Кызыл хоорай, Оюн Күрседи кудумчузу, 71, 2006 чылдың 3-кү кварталының дургузунда.
7.3. Керээниң өртээ 250 муң рубль чедир. (Барааннар өртээнде сөөртүрүңгө, камгаладылга кылырыңга чарыгдалдар, каайлы төлевирлери, үндүрүлгөр, чыылдалар болгаш өске-даа албан төлээр чүүлдер кирип турар уjurлуг).
7.4. Акшаландырыр дөстөр: Республика бюджеди, ТР-ниң АМКФ, ПРТ-ниң программалары-биле.
7.5. Бараанны эккеп бергениниң соонда 30 календарлыг хонук дургузунда төлээн турар.
8. Котировкалар чорударының дугайында дыңнадыгда айыткан хуусаа төнгөлөк турда 2006 чылдың июнь 29-та 10 шакта (Москва шагы-биле) саазыңга бижээн 3 (үш) чагыг база 1 (бир) электроннуг документ кирген, ону «Котировка чагыгларының киргенин бүрүткээр дептерде» демдеглээн, (Котировка чагыгларын чугаалажып болгаш үнелеп көргөнининин Протоколунга 1-ги капсырылга), олар дээрже дараазында киржикчилер болган:

АМКФ - котировка даңзызы: РОАБ КУБ, түңү 71222,2 рубль; ХС Ооржак - 176967 рубль, «Элтем» ЭБК ААН - 29567,57 рубль (котировка даңзызының аттарының аайы-биле 148081,6 рубль түңгө болбаан), № 3 лот «Антисептиктер» - РМАБ КУБ - 103013,6 рубль, № 4 лот «Диагноз кылыр херекселдер» - РМАБ КУБ - 31653,3 рубль.
9.3. ПРТ-ниң акшаландырыр дөзүнүн аайы-биле - «Антигепатит» лот 199990 рубльге болбаан, «Чигир диабеди» лот - РМАБ КУБ-ка 177756,3 рубльге болбаан.
Протоколга комиссияның шупту кежигүннери болгаш күрүнө чагыкчызы ат салган.
Протоколду долузу-биле албан езуңуң сайтыңда кириген: gov.tuva.ru.

Ленин, 18 дыңнадып тур

Эрткен неделяда (июль 2-9 хүн-неринде) республиканың девискээринге 143 кем-херек үүлгедии бүрүткеттинген, оларның 69-ун изии-биле истеп тодараткан. Аар кем-херектерден 2 өлүрүүшкүн, кижиниң кадыыңга сагышты-биле хора чедирген 25 таварылганың бирээзинге бир кижичок болган, 5 дээрбечи чорук, 15 үптээшкин, 61 эор чорук, 7 орук озал-ондааның үжүнүге кижилер амы-тынындан чарылган. Наркотиктиг бүдүмел хавырган 3 таварылга демдеглеттинген.
Июль 3-те Бажың-Алаак суурнун А.Монгуш кудумчузу-нуң бир бажыңын оорлаан. Ээн бажыңдан видеомагнитофон, спутник антенназының дериг-херексели болгаш аш-чем аймаан билдинмес кижилер оорлаан. Чөөн-Хемчик кожуунуң ИХК-ниң ажылдакчыларының оперативтиг ажылының түңнелинде оорларны кыска

билдиришкин бүрүзүн бүрүткээр, истелге бөлүүн тургузар болгаш ол кижиниң кайдаазын тодараштыр сорулгалыг хемчеглер чер-черлерге чоруттунар. Ынчал-зажок шагдааларның күжениш-кини хилис барып, ол «ыыт-дааш чок читкен» кижилер хөй кезинде чоок улустарыңга дыңнадып кагбайн, чер кезип чорааны илерет-тинип турар.
Чижеглей алырга, бир 11 харлыг оол ада-иезинге ыттавайн, төрелдеринин аалыңга 10 хонган. Кызылдың 33 харлыг чурттакчызы өөнүн ээзинге, уругларыңга, ада-иезинге ыттавайн кырган-авазы-ның өөңгө бир неделя чурттаан. 17 харлыг назы четпээн оолдун ада-иези 3 хонук дургузунда оолдун дилеп, аар манаашкыңга алзып

ШЫН
Индекс 667000.
Кызыл хоорай,
Красноармейская, 100.
e-mail: shyn@tuva.ru

ТУРГУЗУКЧУЗУ: Тыва Республиканың Чазаа.
Кол редактор **Артур ХЕРТЕК.**
РЕДАКЦИЯНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: Кол редактор — 1-01-35, кол редакторнун оралакчызы — 1-19-87, тел/факс (394-22) 1-17-94, бухгалтерия — 1-17-91.
КИЛДИСТЕР: нитител-политиктиг килдис — 1-18-10, культура, өөредилге — 1-03-88, чагаа — 1-03-87, көдээ ажыл-агый, үлетпүр килдистери — 1-17-09.
Солун келбейн барганда, 3-14-94 телефонче долгаар.
Неделяда үш катап үнер. Хемчээли парлаан 2 ама.
Тираж 7781. Чагыг 81.

Озал-ондак

ДИЛИНДЕКТИ УЗАДЫР

Иркутскиге А-310 самолет озал-ондакка таварышканындан хөй кижичи амызындан чарылган. Ук аэропорттун самолет хонар дилинээн ам-даа 400 метр узадырын шиитпирлээн деп, РФ-тин транспорт сайыды Игорь Левитин дыңнаткан. Ындыг медээни «Газета.RU» парлаан. Хоорай чагыргазы самолеттун барып үскеш, өрттени бергени тудугларны кандыг янзылыг кылганын тодараштыр, бир эвес олар доктааткан чурум езугаар эвес, кара тура-биле туттунган болза, Чингине прокуратура дамчыштыр оларны аэропортка дамчыдып бээрин чедип алыр уjurлуг. А чөпшээрелдик болза, көжүрер апаар. Чогум аэропортту өскээр, хоорайдан ырады көжүрер, тудар дугайында чугаа чорбайн турар. А ону стратегтиг сорулгалыг объект деп шиитпирлээнин эде көргөш, акция-

лаар дугайында кирген саналды Россияның чазаа чугаалажып көөр. Самолет хонар дилиндекти хуужудуп болбас, өскелери ажырбас деп, сайыт чугаалаан.

«КОЛ-ЛА АЙТЫРЫГ - КОГАРААННАРГА ДУЗАЛААРЫ»

Россияның Президентизинин Сибирь федералдыг округта Бүрүн эргелиг төлээзи Анатолий Квашнин Иркутскиге баргаш, ыңча дээн. Ол халап болган черге, балыг кижилер чыдар эмнелгелерге барган. Өрттенген кижилерни тускайжыткан эмнелгелерге чедирер хемчеглерни ап турар. Ужудушкун анаа чоруп турган, хондулары база ажырбас болгандыр, чазак комиссиязы чогум черле чүнүң ужуң мындыг айыыл-халап үнгенин тодараштыр апаар деп, А.Квашнин чугаалаанын, округтун медээ төвү «Сибирь» дыңнаткан.

АРАТ ШӨЛҮНГӨ МАРАФОН БОЛУР

Памир дагларында Ленин сүүрүнчө (7134 м.) үнер эң баштайгы тыва экспедицияга дуза чедирер сорулгалыг **марафон 2006 чылдың июль 15-те 11 шактан эгелеп, найысылалдың Арат шөлүңгө эртер.**
Арат чон, албан черлери боттарының хей-аыт туктарын Памир беддинге киискидери-биле өргүлү-биле кады ону аңаа хүлээдип берип болур.
Оргкомитет.

БЕЛ-АРЖААНЫҢГА ДЫШТАНЫҢАР

Бай-Тайганың Көп-Сөөкте бойдустан чайаттыңган эм шынарлыг суглуг хөйге билдингир Бел-Аржааны ажыттыңган, дыштаныкчыларны хүлээп ап турар. Дыштанып келген улуг улус 100 рубль, уруглар (7 хардан өрү) 50 рубль төлээр. Чиик машина тургузарга 100 рубль, автобус — 150, чүк машиназы — 200, мотоцикл — 50 рубль төлээр. Аржаанче чалап тур бис.
Кызыл-Даг суму чагыргазы.

Репетитор дузазы

Репетитор 1 класска кийрер уругну белеткен болур. 1-4 класстарга репетитор дузазы херек болза, харылзажыр телефон 1-23-22.

Читкенин барымдаалааш...

Эрзин кожуунуң Бай-Даг ортумак школазының 1994 чылда **Марьяна Александровна БАЛАНАЙНЫҢ** адынга тывысканы А сериялыг № 531257 аттестадының читкенин барымдаалааш, ону күш чок деп санаар.
турда, оол ол үеде өөрү-биле кады компьютер залыңга турган.
Июль 4-те Чөөн-Хемчик кожуунуң ИХК-ниң дежурный кезээнге 17 харлыг уруг 5 хонук чанмаанының дугайында билдириш-кин кирген. Уруг чагыс эвес удаа чидип турганын база ону милиция тып эккеп турганын ооң незидыңнаткан. Бо удаа база патруль-пост албаныңга, ведомстволардан дашкаар камгалал килдизинге, автоинспекцияга баш бурунгаар ажылдар хувааттыңган.
Июль 5-те Кызыл-Мажалыкка эзирик чолаачының хайы-биле 59 харлыг эр кижичи амы-тынындан чарылган. Кызыл-Мажалыктын 21 харлыг чурттакчызы ВА3-21074 автомашиназы-биле кудумчуга кылаштап чораан кижини бастырган. Орук озал-ондааның түңнелинде, кемдээн кижичи ол-ла черге өлгөн. РФ-тин КК-ниң 264 чүүлүнүн 2 кезээ-биле херекти оттурган.
Июль 5-те Кызыл — Эрзин оруунун 9 километринге хыналда үезинде ВА3-21093 автомашинадан кандыг-даа чөпшээрел документ чок 2 аыт эдин хавырган. Ол аыттар бир хонук бурунгаар Кызыл-Арыгдан читкени билдинген.
Июль 6-да Ак-Довуракка 3 аныяк кижичи «Сайзана» садыының таңныылын хөй удаа бижектээн болгаш ажыы-биле бараан оорлаарын оралдашкан. Милиция ажылдакчылары кем-херек үүлгедикчилерин туткан болгаш оларның ап чорааны балдызын база хавырган.
ТР-ниң ИХЯ-ның парлалга албаны.

АГАР САНЬЫСЫ: № 4070381040000010000 Б ОАО Банк «Тувакредит», Кызыл ИНН—1701008465; корр сч 3010181060000000729 БИК 049304729.
Россия Федерациязының Парлалга, телерадио-дамчыдылга болгаш массалыг коммуникациялар херектеринин талазы-биле яамызының Ортаакы Сибирде регионнар аразының девискээр эргелели «Шын» солунну 2004 чылдың май 14-те эде бүрүткээн.
Херечилегдин дугаары — ПИ №16-0810. Индекс 10001, 10011. ТР-ниң Парлалга болгаш массалыг коммуникациялар талазы-биле агентилелиниң типографиязыңга парлаан (Кызыл, Шетинкин-Кравченко, 1).
Солунда парлаттыңган материалдарның авторларының бодалдары редакцияның туружу-биле дүүшпейн барып болур. Айыптыңган саннары болгаш өске-даа фактылары, дыңнадылары дээш авторлар боттары харылаар.